

EUROPAEUS A FINN-MAGYAR HELYNEVEKRŐL.

Petermann A. Gothában 1867-ben Európának térképét adta ki ¹⁾, a mely egyik mellék-képen Európának népességét a nemzetiségek szerint osztályozza és számlálja elő. Az európai népesség tehát állana ind-európaiakból, finn-uraliakból, turkokból, sémickből, vaszkokból stb. Helytelenebb elnevezés alig lehet az *ind-európai*-nál. Mert a nevezet első része, az *ind*, egyikre sem illik azon nemzetek közül, a melyeket ind-európaiaknak neveznek; mert ha mindegyiket Ázsiából lehet is, de Keletindiából csakugyan egyiket sem lehet származtatni, kivéve talán a cigányokat ²⁾; a nevezet másik része, az *európai*, pedig mindegyiket megilleti, a mely Európában lakik, a zsidókat szintűgy mint a vaszkokat. Azért az ind-európai helyett az *árja* nevet alkalmazván, s némileg a földrajzi helyzetet is követvén, az európai lakosságot imígy sorozzuk fel:

I. Vaszkok	410,000 lélek
II. <i>Árják</i> , még pedig:	
1) Kelték (<i>erszák</i> Írországban, <i>galok</i> Skóciában, <i>valok</i> Angliában, Wales és Cornwallisban, <i>breyzadok</i> Bretagneban, öszszesen)	8.420,000 „

¹⁾ Karte von Europa u. dem Mittelländischen Meere, entworfen u. gez. von F. v. Stülpnagel und g. C. Bär. Fünfte verbesserte u. vermehrte Auflage durch Dr. A. Petermann. 1867. Gotha, bei Justus Perthes.

²⁾ Tudva van, hogy közönségesen a Kr. u. XIV. századba teszik a cigányok feltűnését Európában. Schaffarik azonban megemlíti, hogy „die Zigeuner nach der Meinung Einigen sind Nachkommen der alten indischen (nach Herodot medischen *Sigyinner*, deren älteste europäische Colonie am adriatischen Meere in der Nachbarschaft der Weneter bereits Herodot erwähnt.“ Slawische Alterthümer, deutsch von Mosig v. Aehrenfeld. I. B. 28. S. (Leipzig, 1843.)

2) Románok, (francia, spanyol, portugál, román, olasz)	89.733,000	lélek
görög Európában	1.787,000	"
oláh vagy rumun	7.500,000	"
3) Germánok (német)	50.274,000	"
(dán, norvég, svéd, angol)	31.783,000	"
4) Szlávok, még pedig orosz	49.862,000	"
cseh, szlovák stb.	5.899,000	"
polák (lengyel)	12.688,000	"
illir, szerb, bolgár	10.677,000	"
5) Lettek, litvaiak	1.750,000	"
6) Albanok	1.564,000	"
7) Oszetek, ironok, alanok	60,000	"
8) Örmények Európában	53,000	"

III. *Altajiak:*

1) Finn-ugorok, úgymint:		
a) Lapp, finn, eszt	2.411,000	"
b) Zürjän, permi, vogul stb.	1.290,000	"
c) Magyar	4.867,000	"
2) Törökök, úgymint:		
európai Törökországban	2.100,000	"
európai Oroszországban	1.864,000	"
Ázsiában	8.500,000	"
3) Szamojedek	4,500	"
4) Mongolok	120,000	"

IV. *Sémiek:*

arami, arab, zsidó	3.093,000	"
--------------------	-----------	---

V. <i>Georgiaiak</i>	50,000	"
----------------------	--------	---

A számok, azt jegyzi meg maga a kiadó, többnyire csak föltevéseken alapúlnak, mit abból is észrevehetünk, hogy a magyarok számát még teljes öt millióra sem teszi: mind a mellett, a nemzetiségek számarányának kifejezésére bátran elfogadhatjuk azokat.

E szerint Európában legszamosabbak a románok, germánok és szlávok, az elsők együtt 99 milliót, a germánok együtt 82-t, a szlávok 79-et, a lettek és litvaiak számával együtt majdnem 81 milliót tevének ki. A nagy nemzetek után következnek Európában

(a $8\frac{1}{2}$ millió ázsiai török nem tartozván ide) a finn-ugorok, kik együtt 8.568,000 számlálnak, s a keltek, kik 8.420-000-re mennek.

Európa legrégebb lakosainak maradványai a 410,000-nyi vaszkok, és az albanok, a kik 1,564,000-en vannak. Amazok a régi iberek, ezek az úgynevezett thrákok maradványai. (Az örmények újabb időben, a XVII. század utolsó negyedében, költözének be Európába). Az iberek és thrákok közt a keltek terjeszkedtek vala, míg a rómaiak és germánok el nem nyomták. A keltek maradványait Írországban (hol az 1861-ki népszámlálás csak 1.100,000-et találta, a kik még írnyelven beszélnek; a többi már elángolosodott), Skót, angol és Franciaországban találjuk, mindenütt oszló és olvadó féiben.

A románok *nyugatiak* (portugalok, spanyolok, francziák, olaszok, románok az Alpokon) és *keletiek* (oláhok vagy rumunok, a Balkáni félszigeten, Bolgár, Szerb, Oláh, Moldova, Erdély, Magyar országokban és Bukovinában. A nyugatiak ott keletkeztek, a hol ma is találjuk, az eredeti lakosságból, római gyarmatokból, és elrómaisodott germánokból. A keleti románok, vagy rumunok a Dunán túli részeken és a Balkáni félszigeten keletkeztek, az V. és VI. században, mint Schaffarik is mondja, hasonlóképen az eredeti (thrák) lakosságból, római gyarmatokból és elrómaisodott szlávokból. A római elem mind ezeknél, mind azoknál szabályozó, döntő, ennél fogva rokonítója is a két félnek; a mi különbség van a két fél közt, az az eredeti lakosság különbségéből, s a nyugati félnél a germán, a keletinél meg a szláv hatásból fejthető meg. A keleti római gyarmatok csak a Balkáni félszigeten jutottak a szláv hatás alá; a régi Dáciában soha sem laktak húzamosabb ideig szlávok. A mióta a Dunán inneni tartományokból, a római gyarmatok a Dunán túli részekbe vitettek, azóta Dáciában egymásután a gótok, hunok, gepidák, avarok, bessenyők, kunok uralkodának a mongolok bérohanásáig. Ha tehát ott képződött volna a rumun nép, mai nyelve magán nem szláv hatást, hanem más nyelvelit mutatna, s a nép nem is nevezné magát *rumun*-nak, azaz rómainak, mert ezt a nevet is a byzantinus tartományból hozta magával, a mely a törökök alatt is *rum-ibi*-nek (rum tartománynak) nevét viseli, a melyből való a *rumelia* nevezet *). Se Havaselföldet

*) Az alább idézett „de facto Magnae Ungariae“ tudósításban a II. András vége felé a pogány magyarok felkeresésére indúlt négy szerzetes „per Bulgariam

se Erdélyt soha senki nem nevezte *rum*, *római* országnak. A rumun nép Bolgárországból és a Balkáni félszigetből költözött éjszakra Kúnországba (a mai Havaselföldre és Moldovába), s onnan Erdélybe, Bukovinába és Magyarországra.

A nyugati románok Európának déli és dél-nyugati részeit bírják, a germánok meg Európának közepét és éjszak-nyugati részeit (Skandináviát, a brit szigeteket) tartják. A germánoktól keletre a szlávok ülnek; a szlávoktól keletre és éjszakra a finn-ugorokat találjuk, kik közül a magyarok a közép Duna mellékeire jutottak, a melyeket a Kárpátok választanak el a határos tartományoktól.

Ha azt kérdezzük: mely tájakon laktak hajdan és laknak most a finn-ugor népek? azt felelhetjük bizvást: a melyekre a skandináv germánok és a szlávok nem terjeszkednek vala ki, és a melyekről máig nem szorították le azokat. Világos ez Skandináviára nézve, melynek határai nem változhatók, s a melyben délfelől terjeszkedtek a germánok; nem oly világosak a mai Oroszországban a finn-ugorok régi tájai, mert ott a természet a Kárpátoktól kezdve az Uralig határokat nem rakott sehoh. De világosabbak lesznek a mai Oroszországban is a finn-ugor népek régi tájai, ha visszapillantunk Kr. u. az V. századba, s nézzük az akkori néprajzi viszonyokat.

Mint Schaffarik megmutatta, a szlávokat az idegen népek a legregibb időkben *vend*, *vind*, magok magokat *szerb*, névvel nevezik vala. Ezen vendek, vindék vagy szerbek lakhelyei, Schaffarik szerint, Herodotos idejétől fogva Jordanes és Procopius idejéig, a Kárpátok megetti országok a Balttengerig, továbbá a Viadra és Viszla köztől a Donig. De már Krisztus előtt a skandináv germán népek, jelesen a gótok foglalják el a Balttenger dél-keleti partvidékeit, s Kr. u. a II. századtól fogva nagy mozgalom keletkezik a Kárpátok megetti országokban, melynek egyik fő oka bizonyosan az a nyomás, melyet az urali népek (a későbbi hunok, bolgárok, avarok, kazarok) gyakorlának az ottani népekre. A német népek, a gótok, gepidák, burgundok, vandálok, elhagyják a Balttenger mellékeit, s a Bug, Neszter, Deneper folyók mentében a Fekete tengerig és a Dunáig, sőt nyugatiabbra a mai Erdély- és Magyarországra vonódnak, míg eminnen

Assani et per Romaniam cum ducatu et expensis Domini Belae, nunc Regis Ungariae, usque Constantinopolim pervenerunt. — Tehát nálunk is Romániának neveztek azt a tartományt.

is a hunok kizavarják. A nép-hullámok a Dunántúli részekre is átsapnak, jelesen a gótok egy része; ezen hullámokkal pedig szlávok is jutnak a Dunántúli részekre, a hová később, kivált Justinianus idejében, mind sűrűbben tódúlnak új szláv csapatok, melyek Moesiát, Thraciát és Illyricumot megtöltik.

S folyvást tart a mozgalom a Kárpátok mögötti tartományokban. Az V. század végével a szlávok Cseh- és Morvaországban meg a nyugati Kárpátok inneni részein terjeszkednek; 600 körül Felső Ausztriában, Stájer, Karantan és Krajna tartományaiban szaporodnak; 634—638 a hrovátok vagy horvátok, és szerbek, hasonlóképen a Kárpátok megetti országból, a mai Dalmát, Horvát, Bosnyák és Szerb tartományokba telepednek. De azon időben a szlávok éjszak felé is nyúlnak, a hol a finn népekre találunk.

Lassankint államok is emelkednek ki a szlávok közt; a csehknél már 695 tájban, melytől fogva 1306-ig a Przemiszl-ek uralkodnak; Szvatopluk 870—894 nagy hatalomra teszen szert, Nagy Morvaországban, melyet 907-ben a magyarok megszüntetnek. A lengyelek a Piastok alatt jutnak állami létre 860-ban. Az orosz birodalom is 862-ben kezdődik.

A mit ma Európában Orosz birodalomnak nevezünk, melyet a panszláv eszme védőjének tudunk, sőt alkalmilag valósítójának is képzelünk, az még a IX. század másik felében is szláv nem vala. Mi volt hát akkor, s mi az előbbi századokban? Nyugat-éjszaton a finn népek, kelet-éjszaton az ugor népek ülnek vala, dél-kelet felől török népek nyúlnak befelé; csak délnyugatról terjeszkedik a szlávság. Ennek leghatalmasabb ellenei valának a skandináv varégek, kiket a finnek *ruots-oknak* neveznek (ebből lett a byzantinus íróknál a *ρωσ* a latin íróknál a *russus*, *ruthenus*, nálunk a *rusznyák* és *orosz* szók) s a dél-kelet felől hatalmaskodó kazarok. Se a finnek, se a szlávok állami létre nem vergődhetvén, a kölcsönös pusztításokat azonban megunván, abban egyesülnek egymással, hogy a varégek közül hijjanak uralkodókat, kik törvényt szabjanak és rendet tartsanak közöttök, s így történék, hogy 862-ben *Rurik* Novgorodban, mely város akkor nyere ezt a nevet, egyik atyjafija *Szineusz* Valgedjävben (Bjelo-Osero = Fejér-tó), másik atyjafija *Truvor* pedig Iszborszokban telepedtek le. Szlávok csak Novgorodban valának, a többi helyeken finn népségek laktak vala. Ugyanazon időben két más varég hős, *Aszkold* és *Dir*, Kievben

kezde uralkodni, mely a kazarak adózója vala. De Kievet már Rurik első utódja *Oleg* (879—912) foglalá el, s ezentúl a Rurik nemzetség uralkodik egyedül. — A rósok (955, 988-ban) keresztyénekké lesznek, s hamar elszlávosodnak. I. *Volodimir* (980—1015), Szent Istvánunk kortársa, nagyon kiterjeszté uralkodását, de felosztván azt tizenkét fija között, véghetetlen zavart okozta.

Az orosz hatalom ellenségei valának nyugatról a svédek és litvaiak, délkeletről előbb a kazarak és bessenyők, azután 1058 — 1240-ig a polovczok vagy kúnok, kik a bessenyők után a mai Moldvában és Havaselföldön is uralkodának, melyek akkori neve Kúnország (Cumania) vala.

De a sokféle oszlott oroszok mégis kijebb-kijebb terjedének. Moszkvát 1147-ben említik először, melynek vidéke előbb Szmolenszkhoz, utóbb Szuszdalhoz tartozék. Szuszdal maga előbb Rosztov alá tartozott volt, de 1149-ben függetlenné lön; 1155-ben Rosztov, Szuszdal és Vladimir egy fejedelemséget tesznek, s azután együttesen a moszkvai fejedelem alá kerülnek, ki azontúl mind hatalmasabbá lön.

A mongolok 1224 ólta nyomják a kúnokat, a kiket a Kalkai ütközetben legyőznek; 1240-ben Batü khán az orosz fejedelmeket is megalázza. De a mongolok miatt az ugor népekben is nagy változás történék.

A XIII. század feléig tehát a mai Oroszország éjszaki és keleti téerein nem szlávok uralkodának, jóllehet a novgorodiak, a kereskedés miatt, már előbb is hódításokat tőnek a keleti éjszakra, egész az Ural hegységig. Miféle nép vagy népek mozogtak hát azokon a téereken? Közös névvel finn-nek nevezik mind azokat, melyek éjszaki Skandináviától fogva az Uralig terjeszkednek. De már a régiek is különbséget találának a skandináviai finnek vagy lappok, a finn öböl és a Ladoga környékein, meg a Dvina mellékein lakók között, kiket biarmiaknak neveznek vala. A Kr. u. 550 körül írt Jordanes Scythia belsejében, azaz a mai Oroszországban, az *Eszteket* tudja, „pacatum hominum genus omnino“, s így folytatja: „quibus in Austro assedit gens *Acatzirorum* fortissima. Ultra quos distenduntur supra mare Ponticum *Bulgarorum* sedes, quos notissimos peccatorum nostrorum mala fecere. Hinc jam *Hunni* quasi fortissimarum gentium foecundissimus cespes in bifariam populorum rabiem pullularunt. Nam alii *Ultziagiri*, alii

Saviri nuncupantur, qui tamen sedes habent divisas stb. Hunuguri autem hinc sunt noti, quod ab ipsis pellium murinarum venit commercium, quos tantorum virorum formidavit audacia. — Procopius, Jordanis és Justinianus császár (527—567) kortársa, a kunok közt *szavir kunokat*, (οἰνοὶ δὲ, οἱ καὶ Σάβειροι καλούμενοι), *uturgur* és *kuturgur* hunokat különböztet meg (de bello gothico IV. 3, 4, 5.). Theophylactus Simocatta, Heraclius (612—640) kortársa, a Justinianus idejében ide tódult avarok eredetét leírván, azokat *ogor*-oknak nevezi, kik a Tis mellékein laknak, mely folyót a turkok feketének neveznek. Az ogorok legrégebbi fejedelmei *Uar* és *Cheuni* valának, azért némely ogorokat *uar*-nak, másokat *chunn*-nak neveznek.

A Jordanis *ultziagir*, *hunugur*-jai, a Procopius *uturgur*, *kuturgur*-jai, azután a másutt említett *szaragurok* stb. úgy látszik mind az *ogor*, *ugur* nevet viselik magokon, mely előttünk azért is nevezetes, mert a magyarok *ugor*, *unger*, *ungar* neve is, mely a legrégebbi latin íróknál előfordúl, s mely a szláv népeknél is a magyarok neve, onnan való. Méltán nevezzük tehát *ugor* népeknek azokat, a kik nyelvökre nézve a finneknél is közelebb állanak a magyarokhoz *).

A nyelvek a népek szellemi birtokát foglalják magokban, azért oly nevezetes azon történeti forrás, mely a nyelvekben feltalálható. S ezen forrásnak igen nagy része a helynevekhez ragadt. A ki Oroszország helyneveinek magyaroztatását képes volna kitárni, az a finn és ugor népek történeteinek nagy szakaszait fedezné fel, a melyekről nincs tudomásunk még. A finn tudós Europaeus rég ólta fáradozik abban, hogy felvilágosítsa Finn- és Oroszország helyneveit, azt vévén észre, hogy Finnországban felette sok helynév van, melyet nem

*) Ha a mi íróink csak némileg figyelmeznének az illető tudományok mozgalmaira, lehetetlen volna még most is tatár eredetűnek nevezniök a magyarokat, mint azt, magyar tudósítók után, Emil de Lavaleyé teszi a Revue d. d. mondes, 1868. I. Nov. füzetének 38. lapján, a hol ezt mondja: „La Hongrie offre un des exemples les plus instructifs de l'influence que les institutions exercent sur les moeurs. Voilà un peuple d'origine tatare, de sang meridional, plein de passions (?), qui use de la liberté aussi correctement que les Anglais.” — A népek rokonságát csak a nyelvek mutathatják ki, a magyar nyelv az ugor nyelvekhez tartozik, s sokkal, de sokkal közelebb áll a finn nyelvekhez, mint az úgynevezett török-tatár nyelvekhez.

lehet a tulajdonképi finn vagy szuomi nyelvből megfejteni, s tudván, mi egyébiránt köztudomásu, hogy Oroszországban meg számtalan helynév van, mely nem az orosz nyelvből fejthető meg. Hozzáférvén Europaeus a Reguly hagyományainak első kötetéhez, melyet én az akademia megbizásából kiadtam, s abból a vogul nyelvvel megismerkedvén, mely az osztjakkal együtt az ugarságnak mintegy magja, úgy látszik neki, hogy nagyobb sikerrel foroghat a helynevek magyarázatában. Mert Europaeus szerint, egész Finnországban a nem finn-nyelvbéli helynevek közt leginkább osztják nyelvűek kerülnek elő szakadatlan sorban az éjszaki Svéd földtől fogva a Svéd, Finn és Oroszországhoz tartozó Lapp földön keresztül a Fehértenger déli partjáig. Oroszországban sokkal délebbre, Vladimir kormányzóságban (a régi Szuszdalban) és egyebütt talál ilyeneket.

Most Europaeus a *Suomi* folyóiratnak 1868-ban megjelent kötetében 190 lapon első részét adá ki hosszú értekezésének, a Finn- és Oroszországban előforduló azon helynevekről, a melyek nem finn (annál kevesbbé szláv) nyelvűek, hanem a melyek ugor nyelvűek volnának, s azt tanusítanak, hogy azokban a tartományokban hajdan ugor népek tanyáztak. Én Europaeus munkáját olyannak találom, mely méltán igényli a magyar tudomány figyelmét; mert lehet, hogy elősegíti az ugor népek régiségeinek földerítését, melyek „éji homályban“ vannak elrejtve. Annálfogva, úgy hiszem, helyesen cselekszem, ha kimerítőbben ismertetem a finn tudósnek munkáját, melynek czíme: *Tietoja suomalais-ungarilaisten kansain muinaisista olopaikoista* (= Tudósítás a finn-magyar népek régi lakó helyeiről).

Elsőben is Europaeus az *Unugur*, *Onugur*, *Utigur*, *Saragur*, *Kutsiagur*, *Kutrigur* vagy *Kuturgur* neveket magyarázza ki. Ezeket, alig is lehet másképen, összetett szóknak vevén, melyek utórésze *ugur*, a byzantinus írók *ogor*-ja (s tegyük hozzá a Herberstein által először ismeretessé vált *jugar*, *juhar* *), előrészeit, az *un*, *on*, *uti*, *sara*, *kutsi*, *kutri*-t, igyekszik megfejteni. Szerinte tehát az *on*, *un* nagyot tenne, mert az osztják nyelvben *éne*, *ána*, *uno*, a vogulban *jüni* nagy; *un-ugur* vagy *on-ugur* = nagy ugor. Az *uti* kicsit tenne,

*) *Jugariae provinciae situs ex supradictis patet. Rutheni per aspiratiōnem juhra proferunt, et populos juhria vocant. Haec est Juharia, ex qua olim Hungari progressi Pannoniam occuparunt stb. Rerum Moscovitarum Commentarii, Basileae. 1556. a 85. lapon.*

mert a vogul nyelvben *uš, iš, (utš) uš*, a lappban (uts) *uc* kicsiny; s ezekhez, úgy hiszem, a magyar *öcs* is sorolható; uti-ugur (utur-gur) tehát kis-ugur. E két megfejtés nagyon valószínű, grammatikai tekintetben; még inkább az, történelmi tekintetben; mert a népek szerették magokat ilyen jelzőkkel megkülönböztetni. Europaeus azt hiszi, hogy az *unger, ungar* szó (uger, ugar helyett) un-uger, un-ugarból van *unger-, ungar-rá* összevonva. — Elfogadván ezt, a Jordanis *hunugur*-ja se volna egyéb, mint *un-ugur*, azaz nagy ugur; sőt a híres 'Frater Ricardus' tudósításában előforduló *Ungaria major* is némi bizonyítékot nyerne ez által*).

Ámbár *ugri* szó is fordul elő, még is az *ungri, ungari* szokottabb. Így sz. Istvánnak legelső oklevelében ezeket olvassuk: Stefanus, superna providente clementia, *Ungrorum* rex; — Inguente bellorum tempestate, qua inter Theotonicos et *Ungaros* seditio maxima excreverat; — necdum enim episcopatus et abbatiae, praeter ipsum locum, in regno *Ungarico* sitae erant.

A *saragur* (sar-ugur), Europaeus szerint, fejér ugur, mert a régi *Sarkel*-ről Constantinus Porphyrogenitus így emlékezik: 'Από δὲ κάτωθεν τῶν μερῶν Λανούβειως ποταμοῦ τῆς Δίστρας ἀντίπερα ἢ Πατζινακία παρέχεται, καὶ κατακρατεῖ ἡ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ τοῦ τῶν χαζάρων κάστρον. ἐρμηνεύεται δὲ παρὰ αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ἄσπρον ὄσπιτιον = a Dunának alsó részeitől fogva, Disztrával átellenben terjeszkedik a bessenyők földje, s lakóhelyeik *Szarkelig*, a kazarok váráig, érnek. Szarkel pedig náluk *fejér-szállást* jelent. (Constant. de administr. imperio cap. 42.) A csuvasok nyelvén máig *šor-kil* fejér ház; a voguloknál is *sarn' fejér*, s *sarn' kucl* fejér ház. Ennélfogva *sara-gur* csakugyan jelenthet fejér ugurt. E jelző *fejér* a magyaroknál is divatozott, innen *Székes-fejérvár*, *Gyula-fejérvár*, *Nándor-fejérvár*, szlávul bjelograd. Fehér Magyarországnak nem találtam ugyan még nyomát, de igen is *Fekete Magyarországnak*. Sz. Bruno 1002 és 1008 közt II. Henrik német császárnak írt levelében elbeszéli, hogy sz. Istvánnál vala, „cum moram facerem in terra Ungrorum,“ s hogy innen a *Senior Rutorum*-hoz (kit senior *Ruzorum*-

*) Tudva van, hogy Desericus, 1715-ben találta meg Rómában a Vatikáni könyvtárban azt a tudósítást Nagy Magyarországról, mely így kezdődik: „Inventum fuit in gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia *Ungaria major*, de qua VII. duces cum populis suis ogressi fuerant. ut habitandi quaererent sibi locum stb.“

nak is ír), a ruots-okhoz (I. Volodimir-hoz-e?) azért ment, hogy a bessenyökhöz kerüljön, „ad omnium paganorum crudelissimos Pecenegos.“ A bessenyöktől ismét a senior Ruzorumhoz tért vissza, s így folytatja: „Ego autem nunc flecto ad Pruzos, ubi qui precessit precedere debet, qui illa omnia fecit et nunc facere debet: clemens Deus et senior meus, pretiosissimus Petrus. Audivi enim de *Nigris Ungris*, ad quos, que nunquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri, quod Deus indulgeat! — cum magno peccato aliquo cecarentur; qui conversi omnes facti sunt christiani.“ (Lásd M. Nyelvészet III. 158—163 ll.). Kik és hol lehettek a fekete magyarok? Ademarus Chabanenis (lásd Katona I. 104) sz. Istvánnak Erdélybe tett hadjáratát 1003-ban így hozza fel: *Stephanus autem, rex Ungariae, bello appetens Ungriam Nigram tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit. E szerint a meghódított Erdélyország volt-e Ungaria Nigra? Nem kutatván most e dolgot, avval érhetjük be, hogy az ugor népeknél szintúgy mint a törököknél, a fejr és fekete szín szokott megkülönböztető jelző; tehát a sar-ugur = fejr ugur, igen is lehetséges.*

Végre Europaeus szerint a kutsiagir, kuturgur nem volna egyéb, mint kutya-ugur, mert az eszben *kutsi*(kas), a zürjában és votjában *kuči, kuč'an, kuč'a* azt teszik, mi kutya a magyarban. Ezt nem tartom elfogadhatónak, minthogy a kutya jelző megvetést fejez ki; evvel tehát egy nép sem nevezi maga magát. Hozzájárul Procopius tanúsága, mely így szól: „Hajdan a hunnoknak sokasága bírta volt e vidékeket, a melyeket most említék, s mindnyájoknak egy királyuk vala. Egyszer egyik királynak két fija vala, *Uturgur* és *Kuturgur* nevü. Ezek atyjok halála után megoszták a birodalmat, s mindegyik a maga nevét saját részének adá, s így a hunnok egyik részét uturgurnak, másik részét kuturgurnak nevezik az én időmig.“ Ebből annyi világos, hogy Procopius nem tud semmit arról, hogy az egyik nevezet kisebbitést jelentene, sőt inkább egyenlő méltóságoknak tartja, s azért származtatja két atyafitól (Procop. de bello Gothico IV. 5).

Én a Reguly hagyományainak I. 346. lapján a *magyar* szót így taglalván: *ma-gyar*, föld emberének magyaráztam. Arra, hogy összetett szónak gyanítsam, a régiek *mo-ger, ma-ger* ejtése és írása bátorított. Valamint az *ün-nap*-ból ünnep, úgy megfordítva a *mo-ger*,

ma-ger-ből magyar lett, t. i. az összetétel utórésze az elsőhöz alkalmazkodott, miután kiveszett volt a nép öntudatából az összetétel mivolta. A mi a szónak előrészét, a *mo*, *ma*-t illeti, épen nem volna föltetsző, ha a magyarban is megtaláltatnék a finn- és ugor nyelvekbeli *maa*, *mu*, *mo*, *má*, *mä*-nek megfelelő szó, mely „terra“; s ezt én a *ma-ger*, *ma-ger* szónak első részében találok fel. E szerint a finn *pelto*-nak a magyar *föld*, a finn *maa*-nak pedig a magyar *mo*, *ma* = terra, ebben : *mo-ger*, *ma-ger*, felelne meg. A szónak utórészét, *ger*-t bátran azonosítom a *gyer*-ek, *gyer*-m-ek szó töbjével, melyhez *ek* kicsinyítő járult. *Gyer*-ek = parvus homo, puer; tehát a *gyer* maga = homo, vir. S hogy a *gyer*-ek szó igazán puer, bizonyítja a népünknel még divatozó mondás, gyerek az nem lány. E szerint *mo-gyer*, *ma-gyer* föld embere. Így szeretik magukat nevezni a népek, p. o. a vogul *má-kum*, *má-gum*-nak, az eszt is *maa mees*-nek = föld emberének nevezi magát. A *mo-gyer*, *ma-gyer*-ből, az újabb kiejtés szerint, *ma-gyar* lett a már megemlített okból. A *gyer* szót pedig a vogul *kär*-hez hasonlítottam, mely ezekben fordul elő: *kuša-kär* parázna ember, *poaj kär* gazdag ember, *kär kalem* ember holtja, halott, *hujs-kär*, *iš-kär* kis ember. A vogul *kär* = *kärem* is, mint a vogul *má* = *mám* is, a nélkül hogy az *m* birtokos rag volna, így a vogul *mám-kum* = *má-kum* = föld embere. Mind a *kär*, mind a *kärem* kicsinyítővel fordulnak elő, így : *kär*-kve = *gyer*-ek, *kärem*-kve = *gyerm*-ek, mi annyit teszen, mint *hujs-kär*, *iš-kär* = kis ember. Tehát a vogul *kärem*-nek *m*-je valóban nem birtokos rag, mint a *gyerm* szónak *m*-je sem az *), továbbá a *kär*-kve *gyer*-ek, s *kärem*-kve *gyerm*-ek olyan meglepő hasonlítások, milyenek, úgyszólván, csak azonos nyelvekben fordulhatnak elő. S ezek így levén, a *mo-gyer*, *ma-gyer* megfejtése is bizonyossá lesz. Ezt az egész megfejtést nem adtam elő ily bőven és világosan az idézett könyvben, s lehet hogy azért támaszt kétséget ellene Europaeus. Ő először azon kétkedik, hogy a vogul *k*-nak (*kär*) magyarban *gy* felelhetne meg, holott rendszeren a *k*-nak megfelelője a magyarban *h*. Ez igaz, s még is lehetséges a *kär* = *gyer*, minthogy a vogulban magában is *má-kun* helyett gyakran, igen gyakran, különösen a déli vogulban, *má-gum* fordul elő, a mi nagyon szól a magyar *ger*, *gyer* mellett

*) Ilyen *m*-es végű névszókhoz tartozik p. o. a magyar *tetem* = csont *holt-tetem* ném. *überbein*; a vogul *lašem* = *tetem* stb.

a vogul *kär* ellenében. Azután felhossa Europaeus, hogy Ahlquist szerint a *kär* csak rag volna, mely tulajdonság-nevekhez járúl akkor, mikor praedicatumúl állanak. Én nem ismerem Ahlquistnak ezen állítását, de hihetetlen is, hogy *kär* csak rag („paljas pääte“) volna, mert ilyen nincsen az egész finnségben és ugorságban, a mennyire ismerem. Hogy ilyen szók, minők *kuša kär*, *poaj kär*, mind subjectumúl, mind praedicatumúl állhatnak, azt a vogul szövegek bizonyítják; de hogy *kär* essivus vagy praedicativus rag volna, arról az ismeretes vogul szövegek mitsem tudnak. S ezen bővebb kifejtés után Europaeus bajosan fogja még a *mager* szót így taglalni: *mag-er*, *mag* is föld lévén az osztják nyelvben, *er* pedig ember-t jelentvén a török-tatár nyelvekben, a melyekből az *iri* szó a déli vogulokhoz is eljutott. A *ma-gyer* taglalását minden kétkedés ellen igazolja a *gyer* szó, mely a *gyer-ek gyer-m-ek*-ben megvan.

A Nagy Szótár is (IV. köt. 46—59) a *magyar* szót így taglalja: *mag-er*, s azt mag férfinak (Kernmann) fejtegeti. A *mag*, *magy*-ot egynek tartja, s innen lett volna a *magyaró*, *mogyoró* is. A Horvát István *mag-eresztő*-féle magyarázataát így bővíti a N. Szótár: „Ha pedig a *mag*, *magy* szót átvett értelemben vesszük, mint az emberi fajnak szaporítóját, akkor *magere* v. *magyere* am. *magerö* vagy *magyerö* (kern macht).“ — Ezen megfejtéseket a rokon népek elnevezései nem javallják, mint látjuk: úgyde hogy mily eredeti felfogás teremtette a szókat, az csak a rokon nyelvek útmutatása mellett sejtethető meg. Ha tehát valamely magyar szónak fejtegetésével a rokon nyelvekbeli szók ellenkeznek, azt a megfejtést nem lehet igazolni.

A N. Szótár továbbá az *unger*, *ungar* szót nem az *ugor* szóval rokonítja, hanem a *hungarus*-t a hunok történeteivel fejt meg, a melyeket Déguignes és Neumann munkáiból merít. Nem veszi azonban észre azt a legyőzhetlen ellenkezést, mely a Déguignes-féle hun történetek és a N. Szótár következtetése között áll fenn. A következtetés t. i. az, hogy a hunok a magyarok elei, tehát a hun nyelv, ha tudnók, csak régibb magyar nyelv volna, s közelebb állana a mai magyar nyelvhez, mint a vogul is, annál közelebb pedig mint akármely más rokon nyelv. Már Déguignes szerint a hunok (engedjük meg, a magyarok elei) a sinai, senszi, sanszi és pceseli tartományok éjszaki határain laktak a Kr. e. időkben. — A ma ismert rokon nyelvű áltaji népek, nyugatról keletre haladva, így következnek: 1) a finnek az Atlanti tengertől a Ladogáig, 2)

az ugor népek a finnektől kezdve keletfelé a török-tatár népekig tehát a Ladoga irányától az Irtisig; 3) a török-tatár népek a Kámától és Irtistől fogva éjszakon, európai Törökországtól fogva Tibetig és a mongolságig Ázsia közepén; 4) a mongol népek, a török-tatár népektől fogva a nyugati Sinaországig; 5) a mandsu népek, a mongoloktól fogva Sinaország északi tartományáig, a senszi, sanszi, pécseli tartományokig. Ily földrajzi sorban következnek ma egymásután az áltaji népek. S a mennyire biztosan látunk visszafelé a történetekben, a török népeket mindenkor az ugor népektől keletre találjuk, valamint a mongol népek csak a török népek után következnek kelet felé. Európában hasonló sort látunk ma, és a múlt ezer években. Nyugat felől előbb vannak a germán, azután következnek a szláv, s ezek után a finn-ugor népek. Az itt említett földrajzi sor bizonyos, azon nem lehet kételkedni.

Vegyünk most egy más, hasonlóképp bizonyos tény, a melyet nem lehet kétfelének, a ki akarja és képes azt megsejteni. A mai magyar nyelv az áltaji nyelvek közül legközelebb áll az ugor nyelvekhez, jelesen a vogulhoz, osztjákhoz és mordvinhoz; azután következnek a rokonsági sorban a finn nyelvek; de a finn-ugorságtól távolabb állanak a török nyelvek, még távolabb a mongol és mandsu nyelvek. A mi nyelveink rokonságát döntőleg határozzák meg a számnevek és az igének tárgyi ragozása. S ezeket nem szükséges kiokoskodni, kitalálgatni, azokat látni kell. A számneveknél és az igének tárgyi ragozásánál fogva a magyar nyelv ugor nyelv, s legközelebb rokonai a vogul, osztják, mordvin.

Azt hiszik, mert az írott monda tartja, hogy a hunok a magyarok elei; tehát a hunok nyelve csak régiebb magyar nyelv volt, s okvetlenül azon egyediségi jellemmel bírt, mely a magyar nyelvet magyarrá teszi. Ha igazat mond az írott monda (mert tudnunk nem lehet, nem maradt nyoma a hun nyelvnek), de ha igazat mond az írott monda: akkor a hunok az ugor népekhez tartoztak, mit lehetetlen tagadni. Már most hogy egyeztessük meg az ugarság mai geographiai helyzetét a hiongnu-k lakhelyével? A Déguignes hiongnuji ott laktak, hol ma a mandsuk laknak, a hiongnuk tehát vagy mandsuk vagy mongolok voltak. Mert azt lehetetlen képzelni, hogy az ugorok átlépve a törökségen a mongolok és mandsuk helyére tették volna magokat, vagy megfordítva. Ha a hunok hiongnuk voltak, akkor mandsuk vagy mongolok, s akkor nagyon

távol maradtak a magyar rokonságtól. De ha a hunok ugorok voltak, akkor nemcsak rokonai, hanem elei is lehettek a magya roknak. Az első föltevés geographiai és linguisticai lehetetlenség, melyet Déguignes nem is sejtetett, de hogy Neumann sem sejtette, az nem az én hibám. A másik föltevés geographiai és linguisticai lehetőség, melyet közelebbi tényekkel valósággá kell tenni. Én nem találtam még azon tényeket; lehet hogy sikerül egyszer megtalálni. De a mongol-mandsu magyarsággal igazán nagy ideje felhagyni. Hisz a számnevek és az igeragozás megtanulására igen kevés eszköz és idő kell!

Minekutána Europaeus Nestorból, és arab írókból a régi *Ugor*, *Jura* országnak leírását közölte, ismét a helynevekhez fordul, állítván, hogy osztják nyelvű helynevek nem csak a legéjszakaiabb vidékeken találkoznak, hanem szinte egész Finnországságban, úgy mindazonáltal mégis, hogy a déli vidékeken inkább zürjän nyelvűek fordulnak elő. S az látszik, úgymond, hogy az osztjákok a zürjänekre következtek, mert vannak zürjän nyelvű helynevek, melyekhez osztják vég járult, p. o. Kuusamo-ban van *Kolvanki*, mely nyilván *Kolva*, mily nevű folyó a Zürjän földön az Uralban is van (Kol-va = hal-víz), s ahhoz *nki* osztják vég járult. Oroszországban az osztják nyelvű helynevek a Ladoga, Onega és Dvina mellékein kerülnek elő sűrűen; a Valged järvi (bielo-sero, fejr tó) vidékén és délfele Vitebsz városig, meg az Oka folyó mellékein található helynevekből pedig azt lehet kihozni, hogy ott a magyarok és vogulok még egymástól el nem válva laktak.

Erre nézve hivatkoznom lehet azokra is, miket Kézai Simonból, a Névtelenből és Constantinus Porphyrogenitusból közöltem a már idézett könyvben. (Lásd: Reguly Hagyományai I. 336—346). A Névtelen szerint a magyar legrégibb időben, a meddig a monda ér, *dentumoger* volt; minthogy pedig *Dent* az Irtis folyó, s *mo-gyer* föld embere: a magyar tehát az Irtisi ország vagy föld embere. A Kézai-féle Togora folyó, mely Ircaniába s evvel a Jeges tengerbe siet, nem más mint a Tobol, mely Ikarba vagy Ikranba foly, mert így hívja még Abulgazi is az Ob folyót. A magyar monda, vagy történeti emlékezés tehát oda vezet fel, a hol ma is az ugorságot, az osztjákokat és vogulokat találjuk. A mondának azonban nincs fogalma a népek költözéséről, az könnyen és rövid idő alatt viszi

oda, a hol neki kell. Constantinus Porphyrogenitus, mint történetíró, s mint ki sokkal közelebb is áll a történetekhez, három lakhelyéről tud a magyaroknak, a lebediai, vagy levediai, atelkuzui, s az utolsó állandó lakhelyről. 945 körül a magyarok éjszak-keleti határosaik a bessenyők, kik a Szeret, Pruth, Neszter, Deneper folyók mellékeit bírják, úgy hogy a bessenyők a Deneper felső részein a roszokkal, a Szeret és Pruth alsó részein a dunai bolgárokkal, a Don felé a kazarokkal érintkeznek. Constantinus szerint a bessenyőktől a kazarokhoz és uzokhoz 5 nap járó föld, az alanokhoz 6, a mordiakhoz (mordvinokhoz) 10, a roszokhoz 1, a magyarokhoz (turkokhoz) 4, végre a bulgárokhoz az alsó Duna éjszaki mellékein, fél nap járó föld van. A kazarok a Don mellékein terjeszkedvén, mely mellett a 832-ben épült vár Szarkel (Σάρκελ = fejezszállás) van, nyugotra a bessenyőkkel, keletre és délre az alanokkal, éjszakra a fekete bulgárokkal (a Káma és Volga mellett) és az uzokkal érintkeznek; a Mordia-föld tehát a bulgárok nyugati részén van.

De azelőtt mások voltak a néprajzi viszonyok. Akkor, Constantinus szerint, a bessenyők az Atel és Jajk (Ἀτηλ καὶ Γεηχ), azaz a Volga és Ural folyók közt, a mai baskirok földjén, lakván, éjszaki határosaik valának a kazaroknak, a magyarok pedig Lebediában vagy Levediában laktak vala, a hol *Chydmos* folyó van, melyet *Chingylos*-nak is neveznek, úgymond Constantinus. A magyarok a kazarok szövetségesei, sőt némileg alattvalóik. Lebediában *savartoiasphalok* nevét viselik valami okból, melyet Constantinus nem tud. A kazarok az uzokkal szövetségben legyőzik a bessenyőket, a kiknek helyét az uzok foglalják el. A bessenyők meg a magyarokat szorítják ki Lebediából, s ezek Atelkuz-ba telepődnek. Itt, Atelkuzban, emeltetik Árpád nagy fejedelemségre, itt szerveződik a hetumoger, itt egyesülnek velök a kabarok, kik a kazaroknak egyik ága, s itt kapják a byzantinusoktól a turk nevet. A magyarok Atelkuzban a bulgárokkal hadakoznak, a konstantinápolyi császár ösztönzésére. A bolgárok meg a bessenyőkkel szövetségben a magyarok ellen, s a bessenyők elfoglalják Atelkuz-t is, a melyet most is (945 körül) tartanak; a magyarok pedig Pannoniába vonódnak.

A népvizonyok tehát ilyfélék valának azon időben, a melyet Constantinus említ: A déli bulgárok a Duna mellékein, s az éjszaki

vagy fekete bulgarok a Volga és Káma mellékein, déli és északi határát teszik a rajzolt történetek helyszínének. A kazarok, a Fekete tengertől fogva a Don mellékein, mintegy középett vannak a két bulgarság közt. De az északi bulgarok és a kazarok nem töltik bé a közt, mely átjáró helyül szolgál azoknak, kik a Volga és Jajk mellékeiről nyugat-délfelé nyomódnak. A bessenyők a magyarokat, az uzok meg a bessenyőket követik: föl lehet tehát tenni, hogy a magyarok is a Volga és Jajk mellől jöttek ki, a hova meg Ugorországból származtak volt. Constantinus annyit tud, hogy mikor a bessenyők a Volga és Jajk közt laktak vala, a magyarok Lebediában tanyáznak egy különös név alatt.

Hol lehet Lebedia? Ott, Constantinus szerint, *Chydmos* vagy *Chingylos* folyó van. Hol keressük ezt a folyót, déli vagy északi részeiben Oroszországnak? Déli Oroszország folyóit igen jól ismeri Constantinus, ha ezek közt kellene keresni a Chydmos-t, az valami kicsiny volna, s nem lehetne felfogni, miért nem jelezte az író világosabban, azt valamely ismeretesebb folyóhoz irányozván. Északi Oroszországban, a zürjének földjén van ugyan *Chydmor* folyó, zürjänül *As-va*: de ennek mellékein nem fogjuk keresni Lebediát, mert az nem esett volna a bessenyők útjába, kik a messzi éjszakra szorított magyarok mellőzésével jöhettek volna a mai Moldovába és Bessarábiába. Lebediát tehát közelebb kell keresni a mai Moldovához és Bessarabiához, már azért is, mert Lebediában laktuk alatt is közlekedésben maradnak a kazarokkal.

S valamint nem találhatjuk fel Lebediát vagy Levediát, azonképen nem tudjuk, mi név lappang a *savartoiiasphal* alatt.

A magyarokat a bessenyők követik, ezeket az uzok követik; az uzok pedig a később úgynevelt poloveczok vagy kúnok. Az orosz krónikások szerint a poloveczok vagy kúnok 1061-ben hadakozának először a rosokkal. Vszevolod eléjük megyen, de legyőzetik. „E vala az első szerencsétlenség, melyet ez a pogány és gonosz ellenség a rosoknak okozott“, úgymond Nestor. Ezen író szerint a magyarok 883—888 években vonulának el Kiev mellett; ekkor a poloveczok mint uzok a Volga és Jajk közti helyeket foglalák el a bessenyők után; ekkor tehát lehetetlen volt nekik Kiev mellett a magyarokkal egyesülniök, mint a Névtelen beszéli. Ez alkalmasint a kabarok egyesüléséről tud valamit, kik Constantinus szerint a kazaroktól elszakadván a magyarokhoz állának Atelkuzban, s e

kabarokat tartja kúnoknak. Lehetnek-e a kabarok kúnok? azaz, a kazarok, kiknek egyik nemzetsége a kabar, magyarnyelvűek-e? A bessenyők, kunok (uzok, poloveczok) nyilván nem csak ugorok, de nyelvre nézve is vagy épen azonosok a magyarokkal, vagy igen közel rokonok. Számtalan bessenyő-telepítés történt, ha nem is a királyok ideje előtt, de az első királyok alatt. Ezek utódai sehol nem egyebek mint magyarok. A kúnok még nagyobb csapatokban jöttek az országba, s itt kiváltságos helyzetet nyervén még könnyebben megőrizhették volna külön nemzetiségüket, s íme ők is ma a legtörzsökösebb magyarok. A csangó magyarok is Moldovában a bessenyők utódainak látszanak. Mind ebből méltán következtetjük, hogy a bessenyők és kunok, nyelvre nézve, vagy azonosok voltak a magyarokkal, vagy igen-igen közel rokonok, úgy hogy csak nyelvjárási különbség foroghatott fenn köztök és a magyarok között.

A kazarokról ellenben azt kell tartanunk, hogy török nyelvűek voltak, mert az annyira külön álló csuvasok a kazarok maradványai lehetnek, minthogy nem tartoznak azon török-tatár nyelvű népekhez, melyek ma is keleti és déli Oroszországban laknak. Azután Constantinus Porphyrogenitus, a ki oly jól ismeri korának és az azt előző kornak történeteit, elmondván, hogy a kabarok elszakadtak a kazaroktól s a magyarokkal szövetkeztek, azt teszi hozzá: „Azért a kabarok a turkokat (magyarokat) kazar nyelvre tanították, melyet mai napig tartanak, de megtartották a másik nyelvet is, t. i. a turkok (magyarok) nyelvét“ = *ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διάλεκτον ἔχουσι; ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶτταν.* A kabarok külön nyelvüségé oly föltetsző tény vala, hogy róla Konstantinápolyba is tudomás jutott, mi bajosan történt volna, ha a kazar nyelv nagyon rokon talált volna lenni a magyarhoz. Tehát a kazar nyelv nem volt ugor nyelv. Hogy azonban milyen volt az, arra a magyar nyelv felelhet legvilágosabban és döntőleg is.

A magyar nyelv mind azon népvegyületi események nyomait viseli magán, a melyeken általesett a nemzet. A sok szláv szó a szlávokkal való érintkezést és vegyülést tanúsítja; ugyanazt teszi a kevesebb német szó is, mely a németek hatását bizonyítja. Van azonkívül a magyarban igen sok török szó, mely azonban kétféle, vagy szőröstől bőröstől átvett szók, vagy nem olyanok. Az első-

höz tartoznak például: árpa, alma, majom, teve, oroszlán, balta, papucs, tepsi, deli, kapu, kalpag, korom, kapocs, kazán, kefe, szatócs stb. De vannak olyanok is, a melyeken hangváltozás tűnik elő, melyek tehát nem egyszerűen kölcsönvett szók. Különösen utóhangban sőt belhangban is, a török *z* helyett a magyar nyelvi szókban *r* van, p. o. iker, ökör, tenger, borju, bor, tér-d, nyár, ír, karó, gyűrű, szür-ni stb., melyek a török-tatárban így hangzának: ikiz, öküz, deñiz, buzagu, boza, diz, jaz (nyár), jaz (ír), kazik (karó), jüzük (gyűrű), söz (szür) stb. Minthogy a *z* hang nálunk a szók mind elején, mind beljében, mind utóján igen szokott hang, tehát a török ikiz, öküz stbinek átvétele semmi kiejtési bajjal nem járt volna: nem lehet tehát mást képzelni annál, hogy ilyenféle szók nem az ismeretes török-tatárból kerültek a magyar nyelvbe, hanem olyanból, melyben már *r*-esek voltak. A csuvas nyelv e tekintetben megegyez a magyarral, abban p. o. *pru* a borju, török buzagu, *sir* ír, török jaz; így a magyar atlan, etlen tagadó-nak török megfelelője *siz* a csuvasban *sir*, *s* evvel azonos a magyar *szér* ebben: kény-*szér* = kénytelen, kényszeríteni = kényteleníteni. Más csuvas szók is inkább közelednek a magyarhoz, mint a megfelelő török szók. Így p. o. a török *jel*, csuvasúl *sil* (szil), magyarul *szel*; a török *dag*, *tau*, csuvasúl *tu*, magyarul *tő* = hegy, a lappban is *tieva* hegy; török *ben*, *min* (az összes finnségben is *min*), csuvasúl *ep*, *áp*, vogulúl *üm*, magyarul *én*. Ezek világosan mutatják azt, hogy nem az ismeretes török-tatár nyelvekből kerültek a magyarba, hanem másból, a melyből való a csuvas nyelv is. A történetekben nem találunk más tényt, mely azoknak a magyar nyelvbe átültetését jelentené, mint a magyaroknak a kazarsággal való közlekedése, s az ezektől elszakadt kabarokkal való szövetkezése. S a magyar nyelvnek eme tanúsága a csuvasok kazarságát is kétségtelenné teszi.

Azon finnországi helynevek közt, melyeket Europaeus osztják nyelvüeknek talál, melyek tehát az osztjások ottani lakását bizonyítanak a mostani lakosok ideje előtt, legszámosabbak az *inka*, *enka*, *inki*, *nki*, s a *ja*, *jaa*, *ia*, *io* végűek, amazokban az osztják *jink* víz, ezekben az osztják *jaga*, *jeaga* folyó szók lappangván; az elsőkből Europaeus 151-et, az utóbbiakból 82-t hoz fel. S valamint szerző a helynevekből azt hozza ki, hogy valaha leginkább osztjások bir-

ták a legtúlsóbb éjszaki vidékeket: úgy azt is kihozza azokból, hogy iramszarvasokat tartó és halászó osztyjakok bírták azokat.

Lássuk most néhány példán, mint fejtegeti Europaeus a helyneveket, s micsoda nyelvészeti tanúságot von ki azokból.

1) *Lusminki*, úgymond, az osztyják helynevek legvilágosabb példájának egyike Kuusamoban. A név *lusm-jink*-ből lett, mi finnül *luu-vesi* = csont-víz; a *lusm* pedig a vogul *lušem* = tetem. A *lusm*, *lušem* szó az irtisi osztyjában *teu*, a szurgutiban *tlouh*, a zürjänben és votjában *lü*, a cseremiszbén *lu*, az ersza-mordvinban *lovaša*, az orosz-lappban *luš* (*pan-luš* = fogcsont, azaz orcacsont), a finnben is *luu*. A *Lusminki* = csont-víz pedig onnan vehette nevét, hogy ott csontokból fegyvereket készítenek. — Europaeus a vogul *lušem* szót a magyar *tetem*-mel azonosítja, azt állítván, hogy a magyarban és más ugor nyelvben az eredeti *l* és *s* sokszor *t*-vé keményedett (*luš* = tet). — Ez, úgy látszik nekem, nem igazoltatik a helyesen felfogott nyelvtények által, mert *t*-ből válhatik ugyan *s*, de soha nem megfordítva. Ennélfogva helyesebbnek találom a *tetem* és a lapp *takte*, *dafte* hasonlítását (Budenz J. magy. finn-ugor szöveggyez. 219. sz. a.). Két különböző szó-sort kellene tehát a kérdéses szókra nézve felvenni: 1) *luu*, *lu*, *lü*, *luš*, *lovaš*; 2) *tetem*, *takte*, *dafte*, *tlouh*.

2) Rovaniemi-ben *Kuoringin oja*, Kuusamoban *Kuoringin järvi*, Liperiben is *Kuoringin järvi* van, azaz Kuoring-vízfolyás, Kuoring-tó, mert *oja* vízfolyás, *järvi* tó. E háromszor előforduló *Kuoring*-ot Europaeus osztyjákül *kâr-jink*-nek, finnül *kuori-vesi*-nek, kéregviznek magyarázza. A *kér(-eg)* szónak megfelelőji az egész finn-ugorságban előkerülnek: finn *kuori*, lapp *garra*, *kar*, *karr*, moksa-mordvin *ker*, zürjän *kürs*, vogul *kér*, cseremis *kargas*. Ezen szó tehát, úgymond Europaeus, igen régi, s megvolt már, mielőtt az osztyjakok Finnországba jöttek. A szó régiségét az is bizonyítaná, hogy az árja nyelvek részéről minden szláv ágban a kérget (*kuori-t*) jelentő *kora* szó találtatik; a latinban *corium*, görögben *κόριον*, walesben *cwr* olvasd *kúr*, irben *corrach* is azt jelentik. Annak pedig, hogy *kéreg*-folyó, *kéreg*-tó helynevek lettek, azt az okát adja Europaeus, mert halászó és vadászó népnek, milyen az akkori osztyják vala, nagy szüksége volt a fenyü-kéregre, mely házfedelül szolgál. — Ez okadás elfogadható; kevésbbé lehet helyeselni, hogy Europaeus szeret az árja nyelvek körébe is átsapni, mint a felhozott példa mutatja, melyben a finn-ugor szókat menten a latin *corium*mal és

ennek rokonaival azonosítja. Lehet, hogy ez véletlen találkozás, de az értelemre nézve nagy különbség van a *kéreg* és *bőr*, a finn *kuori* és *nahka* között. Inkább tartoznék ide a latin *cortex*, de csak az első felére nézve, s minthogy a szónak másik felével, a mi nyelvünk körében nem tudunk elbánni, jobb az egész szót az árja nyelvészetnek hagyni. A szláv nyelvekbeli *kora*, nem tudom, mennyire tartozik a latin *corium* rokonságához: azt azonban elfogadom, hogy legközelebb és legrégebb időktől fogva tartó érintkezés lévén a szláv népek és a finn-ugor népek között, azt az illető nyelvek is tanúsíthatják. S erre nézve bizonyosan ez áll: a mi az egész finn-ugorságban, még annak azon részeiben is megvan, a melyek nem voltak a szlávság felé fordúlva, ha az csak a szláv nyelvekben találtatik, s nem találtatik a többi árja nyelvekben is, azt finn-ugor tulajdonnak lehet tekinteni, mely a finn-ugorságból származott a szláv nyelvekbe. Ha tehát a szláv *kora* nem állana etymologicus kapcsolatban a latin *cortex*-vel: akkor inkább azt kell mondanunk, hogy az a finn-ugor nyelvekből való, mintsem azt állítani, hogy a finn *kuori*, osztják *kâra*, vogul *kêr*, magyar *kér-eg* stb. szó az árja nyelvekben is megvan. Így a *fél*, *puoli*, *pál* finn-ugor szónak bizonyosan hasonmása a szláv nyelvekbeli *pol*; de minthogy ez, tudtomra, a többi árja nyelvekben nem találtatik: tehát a szláv *pol*-t inkább a finn-ugorból származottnak tartom, mintsem állítom, hogy a *fél*, *puoli*, *pál*-féle szó nemcsak a finn-ugor, hanem az árja nyelvekben is megvan. A magyar *lep*, *leped*, *lepedő*, a vogul *lep*, *lepil* = házfedél, azonos szók; de a görögben is van *τὸ λέπος*, *ἡ λεπὶς* = kéreg, haj: azért nem bátorkodnám állítani, hogy a magyar *lep*, és a görög *λέπος* etymologicus kapcsolatban vannak egymással. Tartsuk tehát külön a finn-ugor és külön az árja nyelveket, s ne akarjuk az egyiknek szavait a másikéival felvilágosítani. Elég dolgunk van még avval, hogy a finn-ugor szókat magokban és egymással világosítsuk fel.

3) Uc-jokiban, a Lapp földnek legéjszakai,bb zugában, *Pulmanki* nevű tó van, a melyből hasonló nevű folyó ered s a Teno folyóba siet. A Friies által készített lapp térképen lappul *buolbmag* és *pulmag*-nak van írva, de *pulmang*-nak is ejtik a lappok. E szót *pulmanki* Europaeus darázsvíznek, finnül *parma-vesinek*, magyarázza. A mostani osztják nyelven *pédem-jink* volna, vogulul *pülm-*

Az osztják megfelelő szókban a vogul *l* gyakran *d*, *t* (pálm,

pelm = *pèdem*); minék néhány példáját ide teszem: *nyelv*, vogul *n'elm*, osztják *n'âdam*, *n'âdem*; *nyíl*, vogul *n'âl*, osztják *n'ot*; *nyol-cz*, vogul *n'ala-lu*, osztják *nît*, *nîda* stb. Minthogy pedig a pulmankiban is *l* van, azt hiszi Europaeus, hogy akkor még az osztjákok is *pelem*-et ejtenek vala, mikor tőlök ezen szó keletkezett; hogy tehát náluk Finnországban még nem fejlett ki azon hajlam, mely szerint az *l*-et *d*-vé változtatják. Másfelül pedig azt hiszi, hogy már akkor is megvolt a hajlandóság az *l*-nek *r*-ré változtatására, mert a *pâlm*, *pelm*, *pèdem* = darázs, finnben *parma*, cseremiszbén *purmo*, mordvinben *bromo*, és *brum*, lappban *pover*. S Europaeus itt is átcsap az árja nyelvekbe, felhozván a szanszkrit *bhramara*, az új német *bremse*, svéd *bröms*, ó-német *brema* stb. szokat.

4) Felső Tornio-ban *Juoksenki* nevű folyó van, mely *jöks-jink*, finnül *joutsi-vesi* = ív(ij)-víz volna. Most az íj az osztjákban *jôgot*, mely az eredeti *jöks* alakból lett, úgy hiszi Europaeus. Mert a lappban *juks*, *juoks*, a mordvinben *jonks*, cseremiszbén *joñges*, vogulban *jaut*, *jajt*, *jout*, *jût*, magyarban *íj*, *ív*; zürjänben *vuš*, votjákban *vudž* (*vuč*, *vuž*). — A folyó tehát arról neveztetett volna-e, hogy ott íjakat készítettek?

Azonban, hogy eme helynevekben csakugyan *jink* = víz-féle szó lappanghat, világosan bizonyítja e következő:

5) *Liinanki*, mely egy tó a Muonioniska és Sodankylä határ-földeken; e tóból *Liinaja* nevű folyó ered. Ezek első szava *liina*, másika *nki*(*jink*) víz és *ja* folyó; *liinanki* tehát liina-víz vagy tó, *liina-ja* pedig liina-folyó. S ez legyen átmenet, a *ja*, *jaa*, *ia*, *io* szóval összetett helynevekre, melyet Europaeus 82-t hoz fel.

Az osztják *jaga*, *jeaga*, finn *joki*, lapp *joga*, szamojed *jaha* kis folyót jelent; tudjuk, hogy nálunk is a *sa-jo* (saj-jó), *hé-jö*, *hev-jö*, *tap-jö*, *berek-jö*, *si-jö* folyó nevekben megvan ezen szó (Nyelvt. Közl. VI. 350. stb.). Annál érdekesebb látnunk, hogy Finnországban is az osztják szóval szerkezett folyónevek fordulnak elő.

Ezen szók ugyanazon vidékeken találhatók, a melyeken az *ink* végűek; mind ketten az egész országban kerülnek elő, kivéve a Vuoksitól délre való részeket. Előbb nem igen bátorkodtam az *io* végűeket osztják-féléknek tartani, úgymond Europaeus, hanem zürjäneknek gondoltam, minthogy zürjänben *ju* a folyó; de szorosabb nyomozás és számos ok azt mutatják, hogy osztják szók azok. Felületesen nézván a dolgot, néki a *ja*-véget inkább vogul-

nak gondolná, mert a vogulban *ja* a folyó. E felfogással ellentétben az, hogy ezen rövid *ja*-t nem találjuk Oroszország azon vidékein, melyeken által húzódtak el innen az osztjákok; mert azokon mindenütt *joga, jega, oga, uga* végű folyónevek kerülnek elő. S ezen végek azt mutatják, hogy Finnországban is az előtt a folyónevek teljesen osztják nem vogul végűek voltak, mert később rövidült meg a vogul *ja, ja* az osztják *jaga, jega*-ból, melyet Oroszországban a vogul-ugor vidékeken rendszeren találunk a folyóneveknél. Bajos is volna képzelnünk, hogy az osztjákok itt Finnországban olyan nyelvjárási sajátossággal bírtak legyen, melyet innen elmenvén visszaállítottak volna a régi állapotba, s mely azután a vogul nyelvben újra feltűnt volna. Azt is meg kell említeni, hogy vogulok nem voltak soha Finnországban.

6) Éjszaki Svédországban *Luleå* nevű folyó van, melyet a finnek most is *Luulaja*-nak neveznek. Egy másik *Luula*-ja folyó Kuhmoban van, közel az orosz határhoz. Ezen név világosan az osztják nyelvben *lula-jaga*, vöcsög-, vagy buvár-rucza-folyó. Egyetlen nehézség az, úgymond Europaeus, hogy nem tudhatom, mint van ezen szó a vogulban. — Erre nézve segíthetnek. Vogulban *luli*-nak híjják a vöcsögöt vagy buvár-ruczát, mint a Teremtés mondájában látjuk. Az elmkals (ember, égből való halandó) felmegyen Taromhoz megkérdeni, hogyan teremtsen vagy hozza elő a földet. S a Tarom által „*äke táht saul mäjves, äke luli saul mäjves*“ = egy kacsabőrrel ajándékozott meg, egy vöcsög (buvár-rucza) bőrrel ajándékozott meg, a végett, hogy abba belebújván, a tengerbe bukják, s kihozza a földet. — A vogul *luli* tehát azonos az osztják *lula*-val; s így a *luula*-ja osztjákul *lula-jeaga*, vogulul *luli-ja* volna.

7) A *Kalajoki*-nak (hal-folyó) eredeti tavát vagy fokát *kalaja*-nak nevezik. E különös névnek, úgy látszanék, rossz helyre jutott a vége. Ámde abban nyilván a *Kalajoki* régi osztják neve van megtartva, minélfogva a *Kalaja tava* finnül a *Kalajoki tava*.

8) A Kernala-tóba s ebből a Hiite folyó (hiidenjoki, ördög folyó) által a Häme-városi vasút mellett Vanaja-vízbe két *Puu-joki* nevű folyó esik, s a keleti *Puu-joki* mellékén, a Havusjärvi kápolna mellett *Puu-jaa* nevű falu van. Ebben a falu-névben is nyilván a *Puu-joki*-nak régi osztják neve van megtartva. A *puu* = *fa* szó azonképen minden finn-ugor nyelvben találhatik, mint a *joki, jó, ja* szó.

A Turku (Åbo)-kerületben a Loima községen által a *Loimajoki* foly, melyet *Loimaa*-nak is neveznek, mi bizonyosan eleinte *loimaja* volt. Itt is tehát a *joki* vég mellett a *já* vég találkozik.

Nem akarván szaporítani a példákat; röviden említem még, hogy a *ma, mo, moi* végü helynevek is gyakoriak. Europaeus 77-et hord össze. Egyebek ritkábban fordulnak elő, s azok közül hozza fel a *Lentiira* és *Ivantiira* tőneveket Sotkamoban, a *Lievestuori*-tavat Laukaaban és a *Koitere*-tavat Ilamantsiban. A *Koitere*-ből *Koita*-folyó ered, a mi azt mutatja, hogy a tónak neve *Koit-tere*, s hogy a *tere, türa, tuori* nem más, mint a vogul *tor, tur* = tó. Továbbá a *Lentiira* mellett van másik tó is, *Lentua*, mely nyilván *lent-va*, lond-víz; a miből az is világos, hogy a *lentiira*-t így kell írni, *lent-tiira*, vogulúl *lent-tur*, mint *lent-va*. E *lent-va* pedig azért felette érdekes, mert azonosnak látszik a magyar *lend-va* folyónévvel, melyről lásd Nyelvt. Közl. VI. 360. l.

A helynevekben sok tanúság rejlik, de a helynevek magyarázatában könnyü tévedni is. Europaeus, mint láttuk, a *Luleå*-t a finnek kiejtése szerint *luula-ja*-nak veszi és magyarázza; hasonlóképen magyarázza a *Tornio*-t, mely szerinte „nähtävästi ostjakin sanasta tôrañ = kurkinen, kantasana tôra, ungarin daru, syrjänin turi stb.“ nyilván az osztják tôrañ szóból való, mi darvast teszén, a tôra tőszóból, magyarul daru, zürjänül turi stb. *Tornio* ennél fogva *torañ-jo* = darvas folyó. Ezt olvassuk a könyv 184. lapján. De a 191. lapon Calamnius értéközése kezdődik, mely *Tornio* vidékét földrajzilag és történelmileg leírja. Calamnius pedig így szól: *Tornio* nyilván a svéd *torñ, torni* (torony) és *ö* (sziget) szókból ered, s eleinte *Torneö*-nek is neveztetett, mint azt XI. Károlynak oklevele bizonyítja. A hely halász-hely volt, s a Sventsar nevü szigeten tornyot építtetének, útmutatónak és irányzónak, s így a sventsar-ö (szventszar sziget) lassankint *torneö* (torony sziget) nevüvé lett. — Ennél fogva a *torneå* folyó is torony-folyó volna, nem daru-folyó. Az is kérdés, vajjon a *lule-å, ume-å, torne-å* nevekben előforduló *å* = *aa* nemde skandináv szó, mely folyót jelent, mint a német *aa, ah*? A skandináv *aa* = *å* külsőleg is közel járván az ugor *jaa, jaga* (folyó) névhez, a tévedés nagyon könnyen a skandináv helynevet is finn-ugornak fejtegeti.

Tévednek másutt is. Nálunk is *va* végű folyónevek vannak, de még több *ava* végűek, melyek szlávok, p. o. *morava*, *moldava* stb. S így történt, hogy az igen tudós és nagyon gondos Schaffarik „Schajawa“-nak írja a *sajót* (lásd *Slawische Alterthümer* I. 249. l. *) s ebből szláv nevet csinál. Nem volna módunk megczáfolni Schaffarikot, ha a gömöri szlávok a Sajót *slaná*-nak = sós-nak, s a dob-sinaiak azt Salzah-nak = sós folyónak, nem neveznék. De ezekből világos, hogy a Sajó = saj-jó (sav-jó) = só-folyó.

(Folytatása következik.)

HUNFALVY PÁL.

*) „Die von den andringenden Kelten aus ihrem alten Vaterlande verdrängten Slaven wandten sich gróstentheils, wie Nestor bezeugt, zu ihren Stammgenossen hinter den Karpathen; wie dies indess gewóhnlich bei solchen Auswanderungen zu geschehen pflegt, blieben einige Überreste derselben auf dem súdlichen Abhange der Karpathen, an der Waag, am Hron, an der Eipel, an der *Schajawa*, am Hernád, an der Torisa, Ondawa und der obern Theisz zurück, vor den Angriffen ihrer Feinde durch die unzähligen Berge geschützt.“